

Бут-Гусаім, С. Ф. Культурна-гістарычная адметнасць анамастыкону драматычнай паэмы З.Дудзюк “Падданыя кахання” / С.Ф. Бут-Гусаім // Актуальныя праблемы сучаснага літаратурнага працэсу : матэрыялы Рэсп. навук.-практ. канф., Брэст, 17 ліст. 2021 / Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна ; рэдкал.: З.П. Мельнікава [і інш.]. – Брэст, 2021. – С. 123–127.

С. Ф. Бут-Гусаім

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна

КУЛЬТУРНА-ГІСТАРЫЧНАЯ АДМЕТНАСЦЬ АНАМАСТЫКОНУ ДРАМАТЫЧНАЙ ПАЭМЫ ЗІНАІДЫ ДУДЗЮК “ПАДДАНЫЯ КАХАННЯ”

У драматычнай паэме Зінаіды Дудзюк “Падданыя кахання” прадстаўлены падзеі часу процістаяння Вялікага Княства Літоўскага і Маскоўскага княства, калі Казіміру IV удалося раскрыць змову трох вядомых князёў з мэтай яго звяржэння і забойства. Палітычная барацьба на дзесяцігоддзі раздзяліла князя Хведара Бельскага, які вымушаны быў уцячы ў Масковію, і яго жонку княгіню Ганну, якая засталася на радзіме. Пісьменніцу зацікавіў гістарычны факт, тыповы для пераломнай эпохі, калі палітыка знішчае чалавечыя лёсы, калі ў ахвяру барацьбы за ўладу прыносяцца натуральныя чалавечыя пачуцці. На першым плане ў творы – вобразы Хведара Бельскага і Ганны Кобрынскай, якія кідаюць выклік асяроддзю і часу, неспрыяльным для сапраўднага кахання.

Узнаўляючы падзеі XV стагоддзя, Зінаіда Дудзюк раскрывае нацыянальна-культурную інфармацыю іменаслову.

Загалавак драматычнай паэмы “*Падданыя кахання*” належыць да *ідэйна-характарыстычнага* тыпу, бо змяшчае аўтарскую ацэнку галоўных герояў твора – Хведара Бельскага, патрыёта Айчыны, сілу і незалежнасць якой ён хацеў адрадіць, і Ганны Кобрынскай, якая захавала вернасць мужу ў расстанні, чакала яго доўгія гады. Халоднаму разліку, выгоды процістаялі глыбокія пачуцці любові да Бацькаўшчыны, кахання, ахвярнасці дзеля любімых. Жыццёвае крэда гераіні выражана ў апошніх радках твора:

Мы падзялялі смутак і адчай,
Каханнем нам не дадзена дзяліцца.
Прыпала б зараз да твайго пляча,
Каб разам плакаць... А яшчэ маліцца.
Мой лёс – ахоўваць родныя магілы,
У храмах светлых ачышчаць душу.

Ты быў каханы, стаў цяпер любімы,
Тугу сваю, як свечку патушу.
Са мной, астатняй, згіне добры род,
Ды застануцца селішчы і храмы.
І можа, летапіснае пяро
Міжвольна занатуе нашу драму [3, с. 68].

Антрапанімікон п'есы грунтуецца на айчынным іменаслове перыяду барацьбы спрадвечна славянскіх імёнаў з візантыйска-грэчаскімі і пераходу да сістэмы кананічных імёнаў. У гэты перыяд мірскія імёны паступова выходзяць з ужытку, пакінуўшы сляды ў прозвішчах. У выніку фанетыка-марфалагічных працэсаў утвараліся размоўна-бытавыя і ацэначныя формы імёнаў, якія абслугоўвалі розныя сферы грамадскіх і асабістых адносінаў. Фарміруецца арсенал структурных тыпаў і словаўтваральных мадэляў беларускіх прозвішчаў.

Ядро аномастыкону твора – **антрапонімы**. У ліку персанажаў паэмы – рэальныя гістарычныя асобы. На старонках твора сустракаюцца **онімы-сучаснікі**, якія адпавядаюць асноўнаму часу разгортвання дзеяння п'есы (імёны князёў *Алелькі*, *Гальшанскага*, *Хадкевіча*, *Лукомскага*, вялікіх князёў літоўскіх і каралёў польскіх *Казіміра* і *Аляксандра*, маскоўскага князя *Івана*) і **онімы-рэтраспекцыі** (імёны князёў балта-славянскіх дзяржаў *Альгерда*, *Вітаўта*, *Свідрыгайлы*, польскага караля *Ягайлы*). Узаемадзеянне язычніцтва і хрысціянства знайшло адлюстраванне ў іменаслове мінуўшчыны. У ліку адзначаных імён як **язычніцкія**: *Вітаўт* (*балуцае імя-пажаданне* *вещі народ* [1, с. 21]), *Альгерд* (*літ. alg* (*клікаць*) *girg* (*чуць*) [1, с. 14]), так і **хрысціянскія**: *Аляксандр* (грэч. *'абаронца людзей'* [1, с. 13]). Ва ўспамінах пра мінуўшчыну персанажы – удзельнікі змовы супраць улады – гераізуюць часы суровых і справядлівых валадароў:

Вялікія князі *Альгерд* і *Вітаўт*
Не мелі звычкі страх з аглядкай блытаць!
А кожны бараніў сваю Айчыну,
Як і належыць ваяру і сыну [3, с. 15].
Ці помніш, Ганна, нашыя бацькі
Змагаліся ў паўстанні *Свідрыгайлы*?
Вялі за вольнасць дзёрзкія палкі,
Хоць гінулі, але перамагалі [3, с. 31].

Імёны персанажаў (гэта галоўным чынам рэальныя гістарычныя асобы) адпавядаюць мадэлям іменаслову XV ст. Частка герояў носіць хрысціянскія імёны іншамоўнага паходжання, запазычаныя з **грэчаскай**: *Хведар* (грэч. *'Божы дар'* [1, с. 47]), *Аляксандр* (грэч. *'абаронца людзей'* [1, с. 13]), *Хадора* (грэч. *'Боскі дар'* [1, с. 71]), *Дзямід* (грэч. *'Боская апека*,

парада' [1, с. 25]), старажытнаяўрэйскай мовы: *Іван* (ст.-яўр. 'Боская ласка' [1, с. 28], *Міхал* (ст.-яўр. 'той, хто як Бог' [1, с. 35]). Адзначана таксама імя славянскага паходжання: онім-кампазіт *Казімір* (ад 'прадказваць, прапаведаваць мір' [1, с. 29]).

Ужыты ў кантэксце твора З. Дудзюк і язычніцкія імёны баяр *Некраш* і *Дробыш*. В.П. Лемцюгова адзначае, што празванне *Дробыш* мае значэнне 'чалавек вельмі худы, з рэбрамі, якія выступаюць'. У народзе гавораць: "Высах на таран, адны драбы тырчаць". У беларускіх народных гаворках драбы – гэта рэбры [4, с. 354]. Асабовае імя-абярэг *Некраш* 'непрыгожы' абараняла дзіця ад замахаў злых духаў [4, с. 407].

Заўважым, што імёны герояў драматычнай паэмы – *Хведара* Бельскага і *Хадоры* Кобрынскай – паслядоўна ўжываюцца ў формах, што з'яўляюцца носьбітамі канатацыі нацыянальна-культурнай спецыфікі. Формы грэчаскаіх паводле паходжання іменаў ілюструюць фанетычныя асаблівасці, характэрныя народнай мове: замену гука /ф/ на гук /х/ і спалучэнне гукаў /хв/.

У моўную тканіну драматычнай паэмы ўводзяцца радкі з народных песень, што перадаюць перажыванні галоўнай гераіні. У іх выкарыстоўваюцца напоўненыя пяшчотай і спачуваннем формы імён – выразнікі канатацыі ацэначнасці і эмацыянальнасці: "Хто ў мам лесе блукае? Гэта *Ганулька* мамку шукае: «Дзе ж ты, матулька, сёння жывеш, Што на вяселлея не ідзеш?». Пачула *Ганначка* ціхі стог: «Змарыў мяне, донечка, вечны сон»" [3, с. 23].

У рэпліках персанажаў твора ўжыты формы наймення, якія адлюстроўваюць здольнасць антрапонімаў выступаць у якасці этыкетных знакаў. Так, для звароту да прадстаўнікоў шляхецкага саслоўя ўжываюцца асабовыя імёны ў спалучэнні з паказчыкамі сацыяльнага рангавання: "*Пан Дзямід? Вітаю!*" [3, с. 37]; "*Бывай, княгіня Ганна, да спаткання. Пакліч мяне, як невыносна стане*" [3, с. 48].

Знатныя шляхецкія роды ў XV стагоддзі мелі прозвішчы – афіцыйныя іменаванні, што перадаюцца ў спадчыну і ўказваюць на прыналежнасць чалавека да пэўнай сям'і. Частка прозвішчаў герояў драматычнай паэмы ўтворана ад формаў кананічных асабовых імёнаў, напр.: *Пац* – скарочнаы варыянт афіцыйнага імені *Павел* (у перакладзе з лацінскага 'малы' [4, с. 425]). М.В. Бірыла выводзіць згаданае прозвішча ад мірскага імені, утворанага ад *пац* (рэгіянальнага 'пацук') [2, с. 318]. У аснове прозвішча *Хадкевіч* асабовае імя *Ходка* (*Хадко*), якое з'яўляецца размоўным варыянтам царкоўных імёнаў *Фёдар* (праз размоўнае *Ходар*), у перакладзе з грэчаскай 'Божы дар' або *Мяфодзій* (праз размоўнае *Міходзій*), ад грэчаскага *методас* 'метад, тэорыя, даследаванне' [4, с.

335]. Сустрадаюцца і прозвішчы адтапанімічнага паходжання, напрыклад, *Гальшанскі*.

Значнае месца ў анамастыконе драматычнай паэмы займаюць так званыя “**фонавыя онімы**”. Сродкам увасаблення прасторава-часавых адносін у творы Зінаіды Дудзюк з’яўляюцца **ойкадамонімы** (*Берасцейскі замак, Кобрынскі замак, Віленская турма*) і тапонімы (*Смаленск, Масква, Кіеў, Кобрын, Галіч*).

Стварэнню гістарычнага каларыту спрыяюць таксама ўжытыя ў кантэксце п’есы **ўстарэлыя тапонімы**. Найперш гэта **гістарыёнімы** – найменні краін, якія зніклі з палітычнай і геаграфічнай карты, напр.: *Маскоўскае княства, Вялікае Княства Літоўскае* ‘беларуска-літоўская дзяржава’. **Фанетыка-словаўтваральныя археонімы** *Вільня* і *Берасце* адрозніваюцца ад сучасных геаграфічных назваў гучаннем і словаўтваральнымі афіксамі. **Семантычным археонімам** з’яўляецца тапонім *Літва*, які ў драматычнай паэме ўжываецца ў значэнні ‘*старажытная дзяржава, што займала землі паміж сённяшнімі Навагрудкам, Маладзечнам, Мінскам, Слонімам*’.

Шчырая рэлігійнасць Ганны Кобрынскай, Хведара Бельскага, князёў Алелькі і Гальшанскага выяўляецца ў іх звароце да Бога і святых з мальбой аб паратунку ў час палітычнай барацьбы і вайны з Маскоўскім княствам. У прамовах герояў паэмы шырока ўжываюцца тэонімы:

Чаму няма нідзе на свеце ладу?
Як не вайна, дык мор ці недарод.
Ці дасць *Гасподзь* калі такую ўладу,
Каб без пакутаў кожны жыве народ? [3, с. 52-53]
Той праведнік, што гвалт стрымаць не можа,
Загінуць мусіць сам гвалтоўнай смерцю.
Дзе справядлівасць, літасцівы *Божа*? [3, с. 63]

У прамовах літоўскіх князёў анімизуюцца (становяцца **ўласнымі імёнамі-тапонімамі**) назоўнікі – **ключавыя словы** твора пра лёс славытых родаў Вялікага Княства Літоўскага ў часы складанай палітычнай барацьбы: *Айчына* і *Радзіма*:

Мы лёс *Радзімы* хочам перакроіць
Радзіме зараз цяжка ад прыблуд:
Чужая мова, вера, рытуалы!
Я марыў адрадзіць маю зямлю,
Але не здолеў – сілы бракавала!
Цяпер – уцёкі. Нібы ад сябе!
Хіба ўцячэш ад болю за *Айчыну*?
У гэтай патаемнай барацьбе,

Баюся, што бясслаўна я загіну [3, с. 31].

Паэтычная анамастыка драматычнай паэмы Зінаіды Дудзюк – адметны пласт лексічнай структуры мастацкага твора. Іменаслоў драматычнай паэмы заснаваны на рэальным іменніку XV стагоддзя. Тапонімы, ойкадамонімы, тэонімы адыгрываюць важную ролю ў фарміраванні хранатопных межаў твора, вызначаючы месца дзеяння, паказваючы на час разгортвання падзей. Хранатоп гістарычнай драматургіі З. Дудзюк як зліццё прасторавых і часавых прыкмет у мастацкім цэлым фарміруецца пры непасрэдным удзеле літаратурнай анамастыкі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Барыс, С. Як у нас клічуць? : Беларускія імёны / С. Барыс. – Мінск : Медысонт, 2010. – 124 с.
2. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія : Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
3. Дудзюк, З. Падданыя кахання : драматычная паэма, вершы / З. Дудзюк. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 141 с.
4. Лемтюгова, В. П. Корні нашых фамилий = карані нашых прозвішчаў / В. П. Лемтюгова, И. О. Гапоненко. – Мінск : Звязда, 2018. – 672 с.

Репозиторий БРГУ им. А. С. Пушкина